

B. FEJES KATALIN

A feltételes mondatok szerepe a késleltetésben

BABITS MIHÁLY: MINT KÜLÖNÖS HÍRMONDÓ...

A *Nyugat* költőinek formaművészetét az ötvenes–hatvanas évek kánonja sem vonta kétségbe; legfeljebb hagyta, hogy e fél elismerés árnyéka elfedje a költészet mesterségesen elkülönített másik felét (azt az erkölcsi világot, amely egyébként csupán e forma által jöhetett létre). Ez a költészet persze az akkori kánonban nemcsak így feleződött. József Attila szerencsétlen gúnyversét Babitsról (*Egy költőre*) a bölcsészhallgatók el sem igen kerülhették, a csodálatos megkövető verssel (*Magad emésztő...*) – amelyből már nemcsak formát lehetett tanulni (egyébként azt is) – már kevesebben találkoztak.

Kutatási tárgyként is feleződött a költészet azokban az időkben. A talán egyetlen érdemi írás, PILINSZKY JÁNOS emlékezése a húsz éve halott Babits Mihályra az *Új Emberben* jelent meg (Ferencz 2008. 233–234); a költészet maga azonban – élet- és korrajzok mellett – jobbra „költői nyelvként” került a tankönyvekbe, így szinte természetes, hogy akkoriban Babits Mihály költészete is csak mint „Babits Mihály költői nyelve” lehetett kutatás tárgya. Voltak természetesen egyetemi szemináriumvezetők, gimnáziumi tanárok – ekkortájt NEMES NAGY ÁGNES is az volt –, akik tisztában voltak Babits költészetének jelentőségével, s ezt a meggyőződésüket költészetelméleti kommentárjaikba bele is szőtték; de hogy Babits Mihály költészete olyan érték, amelyről monográfiát lehet/kell írni, azt a meggyőződést 1966-ban J. SOLTÉSZ KATALIN munkája mutatta föl. Igaz, hogy értekezésében J. SOLTÉSZ nem irodalmi, hanem *nyelvészeti* elemzés tárgyává tette Babits Mihály költészetét, s az is magától értetődik, hogy alig egy évre rá ÉDER ZOLTÁNNAK a J. SOLTÉSZ monográfiáját elemző részletes bemutatásában is Babits „költői nyelve” volt előtérben (Éder 1966. 429–444).

Költészetként először a műfordításai révén, vagyis mint műfordító jelenhetett meg újra Babits – jó két évtizednyi mellőzés után – RÁBA GYÖRGY jóvoltából a magyar irodalmi-szakmai közvélemény előtt (Rába 1966 és 1969); s később a fiatal Babitsról írott monográfiájával (Rába 1981), illetőleg ihletett két tanulmánykötetével a költőtárs, NEMES NAGY ÁGNES (Nemes Nagy 1975 és 1984) állította az őt megillető helyre Babits Mihály költészetét a 20. századi magyar értékrendben.¹

¹ Az új században az életmű egészét, vagyis Babitsnak az általunk eddig itt nem említett prózai munkásságát, valamint az arról szóló kutatásokat is áttekinti SIPOS LAJOS monográfiája, illetőleg az általa szerkesztett Babits Könyvtár eddigi 11 kötete (Sipos 2002), valamint ÉDER ZOLTÁN tanulmánykötete, amelyben addigi saját munkáit foglalja össze (Éder 2002). A kiterjedtebb Babits-

*

Az itt adott – elnagyolt – tudománytörténeti vázlatból is következhetnék, hogy az alábbiakban a dolgozat címében kiemelt szerkesztési eljárásnak, a késleltetésnek, valamint – a késleltetés tipikus eszközeként – a feltételes alárendelésnek a nyelvészeti leírását olvashatjuk. Leírás is lesz, természetesen, hisz e nélkül nemigen lehet beszélni a késleltető nyelvi eszközök mirevalóságáról; lényegében azonban a késleltető megoldások versbeli értelméről lesz szó. És azért erről, mert Babits „öregkori” költészetének egyik kiemelkedő alkotása szerkezetének meghatározó sajátosságát Nemes Nagy Ágnes a késleltetésben látta: „Ami az első hat versszakban történik, az a Babitsra oly jellemző *késleltetés*, a mondatkezdő *mint* és a mondatfolytató *úgy* közötti közbevetés.” (Nemes Nagy 1984. 141).

A *késleltetés* – legáltalánosabb értelmében – a hatás fokozásának egyik szerkezeti megoldása. A megnyitott szerkezetek – különösen az időben megvalósuló szerkezetek – a bezárásukat sürgetik. Egy zenei mű elhangzásában például általános megoldás a terhangon történő zárás késleltetése a kvarttal. Megkomponált szövegművekben a kételemű szerkezetek (*mint...*, *úgy*; *ha...*, *akkor*, *bár...*, *mégis*) eleve magukban rejtik a késleltetés lehetőségét.

A tárgyi témák szabatos kifejtésében ugyan nemigen törekszünk hatásra is, ezért az efféle szövegekben pl. a *ha...*, *akkor* egymástól való távolsága közeli; vagyis az *akkor* utalósztót magába foglaló főmondat közvetlenül követi a *Ha* kötőszóval indított mellékmondatot. A késleltetett, elnyújtott szerkezet a költői, drámai szövegek jellemző eszköze. A késleltetés lehetőségét az a „kényszerpálya” rejtja, amelyen pl. a *Mint* kötőszóval megnyitott szerkezetnek – az eljutás útjába helyezett akadályokon át – el kell jutnia a lezárás lehetőségét képviselő *úgy* utalószóig. Az a *Mint* kötőszó, amely megnyitja Babits Mihály alább idézett költeményét, majd csak a 25. sor elején jut el az addig késleltetett *úgy*-ig; azaz – a zenei kompozíció párhuzamával – 24 sornyi „kvart” után ágyazódik be a hosszú időn át késleltetett „terc”-be.

Mint különös hírmondó...

*Mint különös hírmondó, ki nem tud semmi ujságot
mert nyáron át messze a hegytetején ült s ha este
kigyultak a város lámpái alatta, nem látta őket
sem nagyobbak, sem közelebbnek a csillagoknál*

- 5 *s ha berregést hallott, találgatta: autó? vagy repülőgép?
vagy motor a síma Dunán? s ha szórt dobogásokat hallott
tompán a völgyekben maradozva, gondolhatta, házat
vernek lenn kőművesek, vagy a rossz szomszéd a folyón túl*

kutatásoknak nélkülözhetetlen segítség a STAUDER MÁRIA–VARGA KATALIN szerkesztésében megjelent bibliográfia (Stauder–Varga 1998). Legutóbb In memoriam sorozatában (Ferencz 2008) a Nap Kiadó jelentetett meg egy oktatási segédkönyvet, amelyben FERENCZ GYŐZŐ a Babits-művekről írott legfontosabb – korabeli és későbbi – tanulmányokat válogatta össze.

gépfegyvert próbál – oly mindegy volt neki! tudta,
 10 *balga az emberi faj, nem nyughat, elrontja a jót is,*
százakon át épít, s egy gyermeki civakodásért
ujra ledönt mindent; sürgősebb néki keserves

jussa a bandáknak, mint hogy kiviruljon a föld és
a konok isteneket vakítva lobogjon az égig
 15 *szellem és szerelem – jól tudta ezt a hegyi hírnök*
s elbútt, messze a hírektől; de ha megjön a fütttyős,

korbácsos korhely, a szél, s ha kegyetlen a távolodó nap
kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos
bánatban elhagyott szeretői, a lombok és ingnak,
 20 *mint beteg táncoslány aki holtan hull ki a táncból:*

akkor a hírnök föláll, veszi botját, s megindul a népes
völgyek felé mint akit nagy hír kerget le hegyéről
és ha kérdik a hírt, nem bír mást mondani: ősz van!
nagy hírként kiáltja amit mindenki tud: ősz van!

25 *úgy vagyok én is, nagy hír tudója: s mint bécet annál több*
forrás feszíti, mennél több hó ül fején, öreg szívem
úgy feszül a szavaktól; pedig mi hírt hozok én? mit
bánom a híreket én? forrong a világ, napok állnak

versenyt az évekkel, évek a századokkal, az örült
 30 *népek nyugtalanok: mit számít? én csak az őszre*
nézek, az őszet érzem, mint bölcs növények és jámbor
állatok, érzem, a föld hogy fordul az égnek aléltabb

tájaira, s lankad lélekezete, mint szeretőké –
óh szent Ritmus, örök szerelem nagy ritmusa, évek
 35 *ritmusa, Isten versének ritmusa – mily kicsi minden*
emberi történés! a tél puha lépteit hallom,

jó a fehér tigris, majd elnyújtózik a tájon,
csattogatja fogát, harap, aztán fölszedi lomha
tagjait s megy, hulló szőrétől foltos a rétség,
megy s eltűnik az új tavasz illatos dzsungelében

A következőkben áttekintjük a költemény feltételes mondatait mint a késleltetés hatásos eszközeit. Ehhez előbb fel kell vázolnunk a szerkezet alapvonalait.

Az előre vetett, *Mint* kötőszóval viszonyított hasonlító tömböt a 25. sorban ágyazza magába a főmondat *úgy* utalószava:

1. **Mint** különös hírmondó, ki nem tud semmi ujságot / mert nyáron át messze a hegytetején ült ...

(...)

25. ...**úgy** vagyok én is, nagy hír tudója (...)

A hasonlító tömb – míg lezárul az *úgy* utalószóban – két részre tagolódik: a *hírnök*, valamint a költői *én* elkülönítésére; a történések múlt, illetőleg jövő/jelen idejére. A két rész elkülönülését a *de ha* kötőszóegyüttes is jelöli:

15. – jól tudta ezt a hegyi hírnök

s elbútt, messze a hírektől; de ha megjön a füttös, / korbácsos korhely, a szél,...

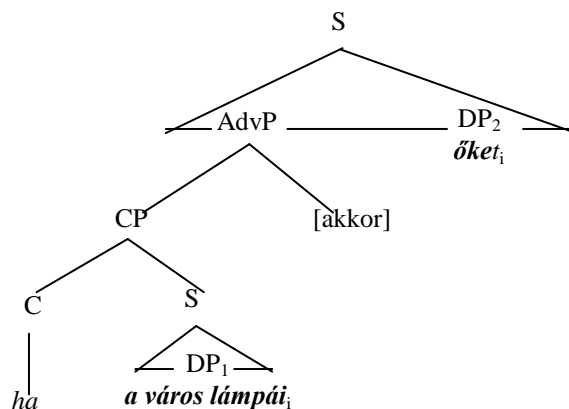
Az első 16 sorban a feltételes mondatok két helyen kapnak szerepet.

A 2–7. sorban ezek utalószó nélkül jelennek meg; az utalószó kapcsoló szerepét egy-egy tartalmas főnévi szintagmával (a referenciális főnévvel) együtt járó főmondati névmási lexémák pótolják. Közülük az első:

ha este / kigyultak a város lámpái alatta, nem látta őket / sem nagyobbak, sem közelebbnek a csillagoknál.

Az [I] ábrán félkövérrel kiemelt – mellékmondati, illetőleg főmondati – elemek együttes referálását (koreferenciális viszonyát) a szintaxisban ágrajzzal ábrázolják. Itt az alábbi módon²:

[I]

Mivel a referenciális főnév a következő két feltételes alárendelésben is az előzővel azonos módon (előre vetett helyzetben, utalószó nélkül) jelenik meg, ezeket is az [I] sémával

² S = mondat, AdvP = határozószói szerkezet, DP = főnévi szerkezet, C = kötőszó, CP = kötőszóval beágyazott mondat. Vö. B. FEJES 2005.

lehet reprezentálni. Különbség köztük csupán abban van, hogy ezek főmondatában a ko-referenciális névmás nem jelenik meg explicit módon, hanem kimondatlan marad.

5. *ha berregést* [DP₁] *hallott, találgatta: autó? vagy repülőgép? / vagy motor a síma Dunán* [*okozta azt* [DP₂]]?

6. *ha szórt dobogásokat* [DP₁] *hallott / tompán a völgyekben maradozva, gondolhatta* [*abból* [DP₂]] / *házat vernek lenn kőművesek...*

Az itt kiemelt három feltételes szerkezet helyén – ha a mennyiségnek nem volna késleltető szerepe – elvileg állhatna egyetlen is. Legindokoltabban valójában az első, hiszen az *alatta* határozószó térbeli egységet alkot a *hegytetején* helymegjelöléssel. Az összegző kijelentés súlyának persze (*oly mindegy volt neki!*) nem mindegy a „*mindegy*” részletezettsége; de végül is egyetlen tömböt alkot a három feltételes mondat.

Más tanulságot kínálnak azok a feltételes mondatok, amelyek a 16–21. sorban foglalnak helyet:

16 . (...) *ha* *megjön a fűttyős,*

*korbácsos korhely, a szél, s ha kegyetlen a távolodó nap
kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos
bánatban elhagyott szeretői, a lombok(...):*

21. *akkor* *a hírnök föláll, (...)*

Az értelmezés gondját – legalábbis első pillantásra – az itt idézett részletben az okozza, hogy tagoló eszköz (pl. *vessző*) nem jelöli a *kéjes mosollyal nézi* tagmondat szerkezeti helyét, így a lehetséges értelmezések közül az olvasónak kell választania.

Elsőként – mivel a költemény 2., 5. és 6. sorában – halmozódtak a feltételes mondatok, elvileg itt, a 16. sorban is elképzelhető egy hasonló megoldás. Tehát úgy, mintha ezt is a *s ha* viszonyítaná, azaz saját szünettel, önállósítani lehetne a kötőszóval nem viszonyított tagmondatot:

17 ... *s ha kegyetlen a távolodó nap, s ha kéjes mosollyal nézi,...*

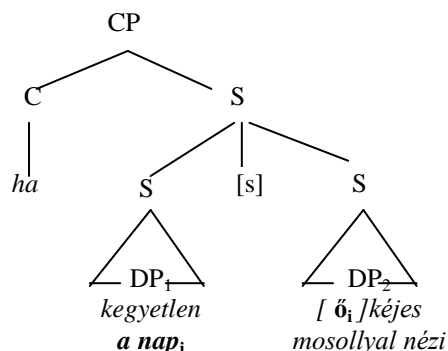
Ez ellen az értelmezés ellen leginkább a feltételes mondatnak az általunk beiktatott kötőszóktól kapott önállósága szól. Lenne-e okunk ebben a kontextusban a *mosoly kéjes* voltát elkülöníteni a *távolodó nap kegyetlen* voltától? Nem épp azzal együtt nézi-e *kéjes* mosollyal a nap (azokat, akiktől távolodik), hogy távolodása eleve *kegyetlen*? Annak a versmondónak, aki igennel válaszol erre a kérdésre, a *kegyetlen* szóalakra kisebb nyomatékot kell adnia, mint a *kéjes*re: a lexikai-szemantikai körön belül az utóbbi tartalom az újabb.

Ha figyelembe vesszük a két melléknév, a *kegyetlen* és a *kéjes* lexikai-szemantikai összetartozását, s tagmondataik között egyszerű kapcsolatos (vagy *azaz/ vagyis/ ezért*-féle kifejtő magyarázó, következtető) viszonyt feltételezünk, akkor a *ha* kötőszót e két tagmondat közös kötőszavaként találjuk. (Az ábrázolás szempontjából fontos, hogy az ekkor

egymásnak mellérendelt tagmondatok sorrendjében először a referenciális főnév jelenik meg (*a nap*); így maradhat implicit a vele együtt referáló névmás, az *ő*.)

17. *ha kegyetlen a távolodó nap* [s]
kéjes mosollyal nézi ./ *hogy sápadnak érte öngyilkos*
bánatban elhagyott szeretői, a lombok /

[II]

Érdeemes azonban a „*kéjes mosollyal nézi*” tagmondatra külön figyelmet fordítani. Ki az, aki *nézi* azt, amit *néz*? Az alany–állítmány kötelező alaki egyeztetése (vagyis a ’kongruencia’) elvének itt elvileg három főnévi szerkezet is megfelel: maga „*a hegyi hírnök*”, majd „*a fütttyős, korbácsos korbély, a szél*”, s végül „*a távolodó nap*”.

Az első lehetőséget legkönnyebb kizárni, hiszen a 16. sor *de ha* fordulata *ha* kötőszóval indított feltételes tömbjének végére a 21., versszak éli *akkor* utalószó várakozik.

Ez a *ha...*, *akkor*-szerkezet egyúttal a második értelmezési lehetőséget is kizárja, amely szerint *a szél* nézné „*kéjes mosollyal*” („*hogy sápadnak érte öngyilkos / bánatban elhagyott szeretői, a lombok...*”). De egy szemantikai érv is ellene szólna *a szél* „*kéjes*” mosolyának. A „*fütttyős, korbácsos korbély*” ugyanis itt nem *elmegy* (amitől „*elhagyott szeretői, a lombok*” öngyilkos bánatba merülhetnének), hanem „*megjön*”.

Az alanyi szerep harmadik lehetőségeként „*a ...távolodó nap*” marad (s ábrázolására nem a [II], hanem az [I] ábra érvényes). Értelmezése:

’Nem mindig *kegyetlen* a távolodó nap, de **ha** *kegyetlen*, **akkor** *kéjes mosollyal nézi, hogy sápadnak érte öngyilkos / bánatban elhagyott szeretői, a lombok és inognak, / mint beteg táncoslány aki holtan hull ki a táncból*.

Azt a megállapítást, hogy a nap távolodása „*kegyetlen*”, ha néhányan súlyosnak találják is, szigorú minősítésként a legtöbb versolvasó elfogadja. A távolodó nap mosolyának „*kéjes*” voltán azonban – főként a fiatal versmondók – megütköznek. E megütközés aztán a vers keletkezése konkrét körülményeinek, a kegyetlen betegség megalázó kínjainak fel- említésével egyrészt megszűnik, másrészt meg el is mélyül. Főként, ha NEMES NAGY ÁGNES Babitshoz méltó elemzését is elolvassuk.

„Tudom – írja NEMES NAGY ÁGNES –, hogy van egy rögtönös, primér olvasata is a versnek, mely a személyes halálérzet őszi üzenetét értékeli benne elsősorban. Úgy tetszik

azonban előttem, hogy a szöveg további rétegei épp ilyen fontosak, ha nem fontosabbak. Anélkül, hogy az első benyomást tagadnám, hozzáfűzöm, hogy a magam részéről a teljes babitsi magatartást, az oeuvre egészének összegződését érzem kiobbanni ebben az őszi híradásban. Riadó (is) ez a vers, nagy suhogású figyelmeztetés a magát elveszejtő 20. századi ember címére. El ne feledkezz, te esztelen, a nagyobbbról, a fentebbiről, hülye részérdekeidben; a természetre nézz, avagy az igazságra, a legtágasabb értelmű égboltra hitvány magad felett – szól a rejtett tanítás.” (Nemes Nagy 1984. 143)

HIVATKOZÁSOK

- ÉDER ZOLTÁN 1966: Babits Mihály költői nyelvéről, *Magyar Nyelvőr* 90. évf.
- ÉDER ZOLTÁN 2002: *Régi napok illata*. Babits-tanulmányok. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest
- B. FEJES KATALIN 2005: *Szintaxis és koreferencialitás*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged
- FERENCZ GYŐZŐ (szerk.) 2008: *Légy ellenállás*. In memoriam Babits Mihály. Nap Kiadó
- LENGYEL BALÁZS 1983: A Babits-élmény nyomában. *Jelenkor*, 1983. 11; in FERENCZ (szerk.) 2008. 235–252.
- NEMES NAGY ÁGNES 1975: *64 hattyú*. Tanulmányok. Magvető Kiadó, Budapest
- NEMES NAGY ÁGNES 1984: *A hegyi költő*. Vázlat Babits lírájáról. Magvető Kiadó, Budapest
- PILINSZKY JÁNOS 1961: Holt próféta a hegyen. *Új Ember*, 1961. aug. 20–27; in FERENCZ 2008. 233–4.
- RÁBA GYÖRGY 1966: *Két költő*. Dante és Babits. Akadémiai Nyomda, Budapest
- RÁBA GYÖRGY 1969: *A szép hűtlenek*: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai. Akadémiai Kiadó, Budapest
- RÁBA GYÖRGY 1981: *Babits Mihály költészete 1903–1920*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest
- RÁBA GYÖRGY 1983: A valóság átlényegítése. *Új Írás*, 1983. 11; in: FERENCZ (szerk.) 2008. 319–339.
- SIPOS LAJOS 2002: *Új klasszicizmus felé...* Argumentum Kiadó, Budapest
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1965: *Babits Mihály költői nyelve*. (Nyelvészeti tanulmányok 8.) Akadémiai Kiadó, Budapest
- STAUDER MÁRIA – VARGA KATALIN szerk. 1998: *Babits Mihály bibliográfia*. Magyar Irodalom Háza – MTA Irodalomtudományi Intézete. Argumentum Kiadó, Budapest